

JORDI BRUGUERA I ENCICLOPÈDIA CATALANA

JOSEP TORRAS I RODERGAS
Assessor lingüístic d'Enciclopèdia Catalana
josep.torras.r@gmail.com

Se m'ha demanat que parlés de Jordi Bruguera i l'Enciclopèdia Catalana. I miraré de no defraudar aquest encàrrec. Tenint present, però, que per a mi en Jordi Bruguera no era només el lingüista, l'assessor, o fins i tot el col·lega, sinó sobretot el company i l'amic de molts anys, en parlaré des de la «vella fraternitat» que ens unia (l'expressió *vella fraternitat* era recurrent en les dedicatòries personals que em feia dels seus llibres). El vaig conèixer el 1960, als meus divuit anys, quan vaig entrar a Montserrat.

Dins aquell Montserrat engrescador, que unia litúrgia i treball, catalanitat i universalisme, art i estudi, destacava la figura del pare Justí Bruguera, aquell monjo inquiet i polifacètic, que tocava totes les tecles i sempre amb excel·lència. Era director de publicacions, era el callígraf pacient i delicat de l'Evangelari ofert a l'abat Escarré l'any 1951 en ocasió dels 25 anys de professió monàstica, era l'autor de l'opuscle «La mort d'un monjo» (publicat anònimament el 1956) arran de la mort del seu cosí, el també monjo Esteve Torrus (opuscle que tots els novicis llegíem amb fruïció). Era també músic: fagotista en l'orquestra de monjos i escolans, amb una memòria musical prodigiosa conservada fins als seus darrers dies, capaç de taral·lejar inicis i fragments de la major part de peces del gran repertori concertístic.

És l'autor de la inscripció que centra el mosaic de l'atri de la Basílica de Montserrat (1952). Vagament em recordava que el text llatí procedia d'un autor cristià dels primers segles. He comprovat que s'inspira en la inscripció d'Aberci, epitafi grec del segle II, traduït al llatí per l'arqueòleg De Rossi (*Inscriptiones christianae Urbis Romae* II, p. xv). Bruguera hi espigola fragments dels versicles 1,13,14 i 15, que passen de ser uns passatges criptocristians de la biografia del bisbe Aberci de Hieràpolis a una invitació als pelegrins de Montserrat a fer el veritable pelegrinatge amb fidelitat al Bon Pastor, que és el Peix (recordem que el grec *Ikhthys* era un acròstic de Crist), el Peix que la Verge (l'Església) dona als fills com a aliment de vida eterna. Fa així: «Electae civitatis cives * qui ad Paradisum redire cupitis: * discipuli manete Pastoris casti, * piscis quem prehendit Virgo casta * deditque filiis perpetuo edendum», que traduït vol dir: 'Ciudadans de la ciutat escollida que desitgeu retornar al Paradís: Persevereu a ser deixebles del Pastor cast, el Peix que la Verge casta ha agafat i ha donat als seus fills com a menjar perenne'.

Bruguera va intervenir també, involuntàriament, en l'adquisició de les noves campanes de Montserrat (10 en total, beneïdes el 1955 i el 1958; les dues darreres, el 2005). En una carta a l'abat Aureli, li comentà la impressió que li havien causat les campanes solemnes i afinades de Sankt Ottilien, en una estada que féu en aquell monestir bavarès, durant els seus estudis de filologia a Munic. Per tota resposta l'abat li encarregà de visitar personalment la foneria alemanya d'Erding i d'acompanyar el mestre fonedor Karl Czudnochowsky a Montserrat per projectar i concretar la comanda.

Però el pare Justí que recordo més de Montserrat és el traductor dels *Evangelis*, dels *Actes dels Apòstols* i les *Epístoles de sant Pau*. Si cap coincidència hi ha en les valoracions d'aquell Nou Testament, és el nivell de llenguatge, exigent en la traducció del sentit original però planer i actual en la forma. Nivell aconseguit després de llargues sessions de treball amb els biblistes Guiu Camps i Romuald Díaz, que asseguraven el sentit just de l'expressió grega, però que Bruguera transformava en expressió genuïna catalana. L'arcaic «Deu vos salve, Maria» esdevenia el viu «Déu te guard, Maria», les «verges fàtues» i les «verges prudentes» de la paràbola esdevenien les «noies irreflexives» i les «noies previsoros», les hores «prima, tèrcia, sexta, nona i vespres» de la paràbola dels treballadors de la vinya són senzillament «de bon matí, cap a mig matí, a migdia, cap a mitja tarda i al capvespre», les «gerres» o les «àmfores» per a la purificació dels jueus esdevenen unes casolanes «piques d'aigua», la clàssica i enigmàtica «zitzània» no és altra cosa que el «jull». Al costat del lèxic, hi ha un esforç prosòdic considerable que manté tothora un ritme, una melodia i una accentuació que es presten a la lectura en veu alta. En els fragments més narratius, alterna amb gràcia els passats simples amb els perifràstics.

Al començament de la Quaresma del 1961 l'abat Aureli Escarré ens donava a cada monjo aquell exemplar de tapes verdes del Nou Testament perquè en féssim lectura diària.

Recordo també el pare Justí com a professor de català, cap a la darrereria de l'any 1960 i bona part del 1961. Classes de gramàtica normativa amb excursos sovintejats al llatí vulgar i a l'etimologia. Guardo encara uns apunts mecanografiats que anys més tard, retocats i refosos, constituïran els resums i quadres gramaticals que apareixen en molts diccionaris de l'Enciclopèdia. L'anada al Miracle l'any 1961 per dedicar-se a l'edició de tota la Bíblia en un sol volum va interrompre aquestes classes. El nostre contacte, ja més esporàdic, es reduí a unes poques col·laboracions en obres d'equip que ell corregí i edità. Em refereixo al *Missal català-llatí*, més conegut per *Missal de Montserrat*, editat per Casal i Vall d'Andorra l'any 1964, i la meua col·laboració en la Bíblia, amb les notes a l'Èxode els anys 69 i 70.

L'allunyament físic de Montserrat, jo cap a l'Orient, a Jerusalem, l'any 1972, ell cap a l'Occident, bé que no tan lluny, al Miracle, va fer que no ens retrobéssim fins l'any 1979, a l'Enciclopèdia Catalana. A requeriment de Sebastià Janeras, Bruguera ja hi col·laborava esporàdicament des del 1974: signa l'article *filologia* del volum 7 i, a partir d'aleshores, el seu nom va lligat, sobretot, als articles de gra-

màtica (*imperatiu, indefinit, infinitiu, oració, parts de l'oració, participi, persona, preposició, pronom, substantiu*, etc). En els tres darrers volums de la GEC, és a dir, els anys 1979-1980, sense deixar la redacció d'articles de gramàtica, Bruguera es fa també càrrec dels neologismes i comença a treballar un o dos cops la setmana al mateix edifici de l'Enciclopèdia, que en aquell moment es trasllada a l'Avinguda Diagonal, 357, davant de la Casa de les Punxes. Aprofitava els dies que ja baixava a Barcelona a fer classes de català a l'Institut Catòlic d'Estudis Socials.

Encara sembla que el veig treballant a la biblioteca, vestit impecablement, sempre encorbatat i amb tern de tons blaufosc o grisos. El cabell una mica grisós, ben retallat. En aquells primers temps solia fumar. Omplia fitxes i més fitxes de terminologia culta, científica i tècnica, prèviament seleccionada i proposada pels responsables de les diverses àrees, terminologia que comparava sempre amb les formes anàlogues de les altres llengües de cultura veïnes: l'anglès, el francès i, sobretot, l'italià pel que fa a l'accentuació dels mots. De fet aquestes eren les «eines» normals que es feien servir al departament de lexicografia, «eines» que també emprava habitualment el senyor Aramon i Serra, amb el qual coincidien força sovint en el mateix despatx. La seva feina silenciosa i monòtona, de benedictí, era interrompuda sovint per les consultes que li feiem els redactors i correctors. Les seves reflexions en veu alta, sovint estentòria, eren veritables classes de gramàtica i d'estil.

Acabada l'obra monumental de l'Enciclopèdia, hom decidí de continuar aquella obra col·lectiva i aprofitar l'esforç per donar al país eines de normalització cultural: el *Diccionari de la llengua* (1982) i, no cal dir, els «diccionaris complementaris», els bilingües, els temàtics i altres obres de consulta.

Aprofitant la presència de Bruguera i la seva disposició, Janeras li demanà una primera col·laboració més substancial que uns simples articles. En el *Diccionari Enciclopèdic*, publicat el 1984, apareix per primer cop el seu «Resum de gramàtica catalana», que ocupa sis pàgines de lletra menuda de l'Apèndix. Resum que, retocat, ampliat i refós, repetirà en altres diccionaris i constitueix un autèntic compendi de gramàtica catalana.

L'any següent (1985) apareix la seva *Història del lèxic català*, que constitueix el primer dels vuit manuals de llengua catalana de la «Biblioteca Universitària», sota la coordinació de Joan Solà. A part de presentar-hi el llatí com la base fonamental del lèxic patrimonial i hereditari, estudia amb detenció el substrat preromà (generós en toponímia), així com el superstrat germànic (molt documentat en antroponímia) i el superstrat àrab (més documentat en toponímia). En els fluxos posteriors destaca, com a cosa curiosa, l'exhaustiu capítol sobre els sardismes en l'alguerès i fins i tot els catalanismes en sard.

L'any 1986 representa un abans i un després en l'Enciclopèdia: hi ha una colla de canvis, acompanyats sovint de crisis. S'enceta la segona edició de la *Gran Enciclopèdia Catalana*, que comporta modificacions en l'estructura editorial: Janeras deixa el càrrec de redactor en cap, que passa a Jesús Giralt, jo mateix passo a cap de correcció, i Jordi Bruguera, que mentrestant ha obtingut la secularitza-

ció, anomenada en l'argot canònic de regust aristocràtic «reducció a l'estat laïcal», entra a treballar diàriament a l'Enciclopèdia amb el càrrec d'assessor lingüístic, que comparteix amb Ramon Aramon i Serra. Les fitxes de neologismes aprovats per Jordi Bruguera per a la segona edició de la GEC, que s'enllesteix en tres anys, omplen tres fitxers ben bons de la vella calaixera.

Aquesta assessoria compartida durarà gairebé 12 anys, fins el 1998, en què per motius de salut Aramon deixa de venir a l'Enciclopèdia. Bruguera continuarà en el càrrec fins l'any 2004, ja complerts els 78. La seva incorporació tardana al règim laboral normal l'obligà a treballar fins més enllà de l'edat preceptiva de jubilar-se. Aquesta trajectòria laboral de divuit anys constitueix, malgrat l'edat, el període més fecund des del punt de vista estrictament editorial.

En primer lloc publica el *Diccionari ortogràfic i de pronúncia* (1990), del qual s'han fet dues edicions i nombroses reimpressions. Obra eminentment pràctica, pensada «com una eina de treball útil i còmoda per a resoldre aquell dubte que, de tant en tant, i més sovint que hom no creuria, a tots se'ns sol presentar a l'hora d'escriure», l'autor hi pren posició clara en dues qüestions.

La primera es refereix a la partició de paraules respectant els prefixos. Així, estén la norma tradicional de respectar alguns prefixos a tots els prefixos i formes prefixades sempre que el segon element tingui base lèxica autònoma en la llengua (*bronco-pneumònia, neuro-psiquiatria, hidro-pneumàtic*) i fins i tot considera opcionalment admissible aquesta partició quan el segon element és difícilment reconegut com a unitat autònoma (*an/arquia, an/èmia, ex/ageració, ex/empció, helicò/pter*). Val a dir, però, que aquesta darrera opció no figura en el cos del Diccionari.

La segona qüestió fa referència a l'estàndard. Es decanta clarament —d'altra banda, seguint Fabra— per la pronúncia del català central, amb l'epicentre a Barcelona, com a model de pronúncia. En la segona edició (2004) matisa una mica aquest posicionament i exposa en una breu síntesi la *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans del 1990. Tanmateix continua excel·lent del cos del diccionari la major part de variants morfològiques pròpies dels diferents parlars no centrals, llevat de les variants de conjugació verbal, que apareixen entre parèntesis o en nota. De fet inclou en el seu diccionari la llista de verbs i models de conjugació editats per Proa/Enciclopèdia l'any 2006. El sistema d'homòfons, però, continua referit exclusivament al català central.

Aquesta posició —que, d'altra banda, era la mateixa de l'Enciclopèdia— no era pas fruit de cap apriorisme ni de cap suposat domini barceloní damunt el territori. Com a lingüista, Bruguera considera que els dialectes són l'esperit de les llengües, en són la vida més autèntica, en són la varietat viva, constitueixen l'àmbit on els parlants creen realment la llengua i potser sense adonar-se'n o precisament perquè no se n'adonen. Però com a sociolingüista, reconeix que sense l'estàndard normatiu i unitari no hi ha normalització possible. I no podem renunciar a aconseguir una llengua culta, de prestigi, que, «sabent-se sorgida de les pròpies genuïnitats, arrelades en les varietats populars, pot oferir-se com un espill comú de

perfeccionament». L'estàndard, o «llengua literària» de Fabra, és la llengua modelica, la que usa amb naturalitat la gent educada, culta, la que s'ensenya als petits i als forasters. Em feia notar, sorneguerament, que com a barceloní no defensava la prevalença de *nusatrus* sobre *naltrus*, *noltrus*, *natrus* o *mosaltrus*, sinó que, amb naturalitat, havia adoptat el normatiu *nosaltres* en tots els registres de llenguatge.

L'any 1996 publica el *Diccionari etimològic*, petita joia bibliogràfica que ens fa accessible l'obra ingent de Coromines, corregida algun cop i completada per altres obres monogràfiques esparses, difícils sovint de consultar. Aquesta obra va precedida d'una llarga introducció sobre la història de l'etimologia. Conté també, en un apèndix, unes «breus nocions de gramàtica històrica», un veritable compendi molt condensat, on es justifica d'una manera succinta l'apellació que solen fer els etimòlegs al llatí com a últim recurs, però sense donar-ne gaires explicacions.

La primera impressió que fa aquest diccionari és la disposició clara i didàctica de les entrades, les subentrades, els derivats, els compostos i els derivats cultes, més entrats o destacats els uns que els altres, talment que a simple vista pots copsar la complexitat d'un grup o xarxa familiar de mots. També en aquest punt és una obra innovadora.

Respecte a Coromines, aporta informació més detallada sobre una gran quantitat de neologismes, mots cultes i manlleus, sobre els quals Coromines donava, en general, poca informació.

Un punt a destacar és la generosa entrada de prefixos, formes prefixades i sufixos, la qual cosa permet de poder interpretar el significat de molts altres neologismes que no apareixen en el cos del diccionari.

Voldria afegir que, durant la gestació d'aquest diccionari, Bruguera buidà sistemàticament el *Diccionari etimològic* de Coromines per espigolar-hi mots no registrats encara en cap diccionari i ampliar així el repertori lexicogràfic de l'Enciclopèdia. Bona part d'aquest material fou incorporat a l'edició del *Gran Diccionari de la llengua catalana* del 1998.

La tercera obra de Bruguera és el *Diccionari de dubtes i dificultats del català*, publicat l'any 2000. Com tots els diccionaris d'aquesta mena, no pretén ser un compendi gramatical i normatiu complet, ni és sistemàtic, perquè no ho pot ser: no pot preveure totes les dificultats i dubtes que poden tenir, no ja els simples parlants d'una llengua, sinó els escriptors i, molt sovint, els correctors. Una obra així, com diu Bruguera, «no pot desear-se d'un cert subjectivisme». És per això que, com la majoria d'aquests reculls, és una mena de calaix de sastre on es recullen qüestions molt diverses, des de confusions a causa de l'homofonia fins a mots que es flexionen o es conjuguen malament. Com a trets que diferencien aquest manual d'altres de semblants, em fixaré sobretot en els «apèndixs» gramaticals de més de 60 pàgines, que són l'ampliació dels resums i quadres gramaticals, que constitueixen com el *leitmotiv* de l'obra brugueraiana. Ultra això, són d'agrair una gran quantitat d'articles que contenen més informació que la simple remissió a la paraula o l'expressió normativa. Això s'esdevé, sobretot, en casos conflictius en què no hi ha acord entre els gramàtics. Bruguera dona informació sobre possibles solucions i proposa la

seva convicció personal. Un exemple és l'entrada *per / per a* on, després d'exposar la solució coneguda com de Coromines/Solà, consistent a proposar sempre *per* davant infinitiu, es decanta clarament per usar *per a* davant d'infinitiu quan expressa la idea àmplia de destinació. No entenia com es mantenia la normativa en *oli per a la cuina* i, en canvi, s'hagués de dir *oli per cuinar*. Si *per a* introduïa complements nominals, no se'n podien excloure justament els infinitius en funció nominal. El *per* es reservava per a expressar la idea de *causa*, que Bruguera amb llenguatge de l'escolàstica tomista, distingeix en *causa eficient* ('allò per què una cosa és o s'esdevé') i *causa final* ('la intenció amb què hom fa alguna cosa'). I quan justificava la seva posició —que d'altra banda era la fabriana— no exposava únicament arguments d'autoritat, sinó que recorria al fet que el català occidental encara manté fins oralment la distinció de totes dues formes, cosa que fa difícil la formulació d'una norma vàlida i fàcil per a tots els parlants. La indistinció fonètica de les dues preposicions en el català oriental podia facilitar una solució còmoda, però desembocava en un empobriment més greu: el qui no sap distingir *oli per cuinar* i *oli per a cuinar* segur que també té problemes a l'hora de saber si ha d'escriure *oli per a la cuina* o bé *oli per la cuina* —comentava amb ironia.

La darrera gran obra de Jordi Bruguera per a l'Enciclopèdia és el *Diccionari de la formació de mots*, publicat el 2006. Feia ja dos anys que s'havia jubilat. De fet ja no s'havia incorporat a la nova seu d'Enciclopèdia al 22@.

La redacció del *Diccionari etimològic* li havia fornit la majoria d'entrades de prefixos i sufixos. Aprofità també l'abundós material de classificació taxonòmica provinent de la redacció de la *Història Natural*, del *Diccionari Enciclopèdic de Medicina* i del *Diccionari de Geologia*. Recordo els fulls, alguns encara mecanografiats i en còpies mig borroses, amb les desinències més regulars de classe, subclasse i família, amb relació a la botànica o la zoologia. Aquest treball ingent, a part d'ordenar la quantitat enorme de material lexicogràfic de l'Enciclopèdia, suposava una gran preparació en gramàtica catalana i en història de la llengua, però també en llatí i grec, i en llengües modernes. I Jordi Bruguera era la persona que reunia totes aquestes característiques.

Aquest és el Bruguera analític i sistemàtic, el coneixedor del lèxic antic i modern i dels mecanismes de la seva formació. Però vull donar també testimoni de l'humanista que cerca sentit en la paraula, per bé que era molt reservat en l'expressió dels seus sentiments. A part les converses sobre el nostre passat comú a Montserrat, la formació en la lògica aristotelicotomista, o sobre l'Ars poètica d'Horaci, de la qual recitàvem de memòria alguns fragments, també havíem mantingut algunes converses amb plantejaments més enlairats i filosòfics. Recordo algunes reflexions compartides arran del simposi celebrat a Tavertet l'any 1992, sota el títol «Llenguatge i identitat». Constatàvem que al costat d'un cert estructuralisme, on no hi havia més que significat i significant i on desapareixia el subjecte, s'insinuava que hi havia camps que podien transcendir d'alguna manera la lògica interna, l'anàlisi o tot el que es pot fer en el camp de la lingüística. La poesia, per exemple, ens feia adonar que no solament comprenem allò que analitzem, sinó

allò que intuïm, i que és a partir d'aquesta intuïció que després podem construir l'estructura i analitzar; al mateix temps, però, ens mostrava que la intuïció és provocada per la paraula mateixa. Obsessionats com estem per l'estructura i l'anàlisi, podem pensar que la lingüística ho explica tot i, aleshores, ens oblidem del poeta, del místic o d'altres persones que d'alguna manera salten més enllà del clos.

En aquesta mateixa línia, recordo la darrera conversa que vam tenir poc abans de la seva mort. Gairebé impossibilitat, amb una respiració molt fatigosa, encara treballava, del llit estant, en un text d'Eiximenis. Una feina a què s'havia compromès i que veia que no podia acabar. En un cert moment, em diu: «Escolta, Josep, tu que tens memòria, recordes en quina epístola de sant Pau hi ha aquella frase coneguda “En ell [en Déu] vivim, ens movem i som”? He buscat i rebuscat les epístoles i no la puc trobar». Va quedar descansat quan li vaig dir que apareixia en el discurs de Pau a l'areòpag d'Atenes, reportat en el llibre dels *Actes dels Apòstols* [17,28]. Vam llegir aquell text en el seu Nou Testament de tapes verdes. No vam fer-ne cap comentari, però no vaig dubtar que volia rellegir-lo més tard (perquè hi va posar un punt). I aquell text, ves per on, era la citació d'un poeta grec.

Després de repassar aquesta vida intensa dedicada a la paraula, a l'amor a la paraula (la filologia), deixeu que acabi amb les seves paraules que clouen la introducció de la seva *Història del lèxic*: Podrem «experimentar sovint aquella fiblant curiositat de conèixer potser un xic més bé la història sovint atzarosa dels propis noms de les coses. Ni que sigui al preu d'una mica d'àrid esforç. Potser així, en compensació, sentirem algun cop que també podrem dir com el poeta —i tants poetes i parlants al llarg del temps—:

Però hem viscut per salvar-vos els mots,
per retornar-vos el nom de cada cosa».